

КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ АДРЕСАНТА В НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОМУ ДИСКУРСІ

Колегаєва І. М.

Доктор філологічних наук, професор

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-5073-2184>

Стаття присвячена комунікативному аналізу науково-популярної прози на матеріалі Harari Y. N. *Sapiens. A Brief History of Humankind*. Penguin Random House UK 2011. Виходимо із головного постулату про особливості науково-популярної літератури як такої, що базується на передачі знань від адресанта адресату, які за визначенням володіють різними тезаурусами у відповідній галузі знань. Метою дослідження було встановлення і аналітичний опис комунікативної стратегії адресанта в науково-популярному дискурсі. Ціль полягала у виявленні лінгвотекстуальних маркерів авторської стратегії кооперації. Такими маркерами, як показало наше дослідження, є **лексичні засоби експлікації адресанта і адресата**, що відбувається у широко розповсюджених інклюзивних особових та присвійних займенниках першої особи однини і множини, менш частотними виявились відповідні займенники другої особи. Звернув на себе увагу випадок гумористичного позначення адресата *«Presumably, everyone reading this book is a Homo sapiens — the species sapient (wise) of the genus Homo (man)»*, натякаючи, що можливим читачем його книги може бути не розумна (sapient) і не людина (homo). Гумористична тональність безперечно є проявом популярної складової аналізованого науково-популярного тексту. Ефективними засобами реалізації стратегії кооперації виявились **дієслова наказового способу і дієслівні конструкції let's do smth.** **Синтаксичні засоби** показали свою варіативність і ефективність у виявленні комунікативного зв'язку між адресантом і адресатом. Особливо активними в аналізованому тексті виявились **питальні речення**, які стимулювали адресата до пошуку відповіді на поставлені запитання. На більшість із них автор пропонував свої відповіді, але були випадки, коли адресант відверто визнавав, що відповідей у нього немає. Це також стимулювало мисленнєву активність адресата. Була зафіксована обмежена кількість **окличних речень**, що пояснюємо традиційною для академічного дискурсу відсутністю відкритих проявів емоцій. Поодинокі випадки окличних речень зустрічались у презентації мовлення персонажів, про яких йшлося в тексті. Особливістю саме науково-популярного тексту вважаємо часті випадки **пояснень складних на думку адресанта слів і виразів** (у дужках надавався переклад або пропонувались простіші синоніми). Подібна експлікація мовних і культурних реалій сприяла заповненню тезаурус-

них лакун читача, роблячи текст більш привабливим і зрозумілим. Характерною рисою науково-популярного тексту виявились **метатекстові фрагменти**. Під метатекстом розуміємо висловлювання стосовно самого тексту як такого. Як правило, це були проспективні пояснення стосовно змісту наступних розділів, які розміщувались в кінці попереднього розділу. Були також зареєстровані окремі ретроспективні метатекстові відсилки до попередніх частин тексту. В кінці виконаного дослідження було запропоновано **модель адресанта і адресата** науково-популярного тексту. Водорозділом між ними є обсяг тезаурусів (адресантний значно більший за адресатний), а також навички комунікації: вміння реалізувати стратегію кооперативної комунікації допомагає адресантові донести фаховий текст до нефахівця. Адресату знадобиться навичка комунікативної реценції, уміння засвоювати незнайомий матеріал і розширювати свій тезаурус. **Ключові слова:** науково-популярний дискурс, стратегія комунікативної кооперативної, лексичні, граматичні, текстотвірні маркери адресантно-адресатної взаємодії.

COMMUNICATIVE STRATEGY OF THE ADDRESSER IN POPULAR SCIENTIFIC DISCOURSE

Kolegaeva I. M.

Doctor of Philology, Professor

Odesa I. I. Mechnikov National University

*The article is dedicated to the communicative analysis of popular scientific prose based on the material of Harari Y. N. Sapiens. A Brief History of Humankind. Penguin Random House UK, 2011. We proceed from the key assumption about the specificity of popular scientific literature as a type of discourse based on the transfer of knowledge from the addresser to the addressee, who, by definition, possesses different thesauruses in the relevant field of knowledge. The aim of the study was to identify and analytically describe the communicative strategy of the addresser in popular scientific discourse. The objective was to determine the linguo-textual markers of the author's strategy of cooperation. As our research has shown, such markers include **lexical means** of explicating the addresser and the addressee, which are manifested in the widespread use of inclusive personal and possessive pronouns of the first person singular and plural. Corresponding second-person pronouns occurred less frequently. Of particular interest was the humorous labeling of the addressee in the phrase: "Presumably, everyone reading this book is a Homo sapiens — species sapient (wise) of the genus Homo (man)," implying that a potential reader of the book could possibly be neither sapient (wise) nor human (homo). The humorous tone is undoubtedly a manifestation of the popular component of the analyzed popular scientific text. Effective means of implementing the strategy of cooperation were **imperative verbs and verbal constructions** like *let's do smth.* **Syntactic means** proved their variability and effectiveness in establishing communica-*

tive connection between the addresser and the addressee. *Interrogative sentences* were especially prominent in the analyzed text, as they stimulated the addressee to search for answers to the questions posed. In most cases, the author offered his own answers, although there were instances when the addresser openly admitted that he did not have any answers. This also encouraged the reader's cognitive activity. A limited number of *exclamatory sentences* was recorded, which we explain by the traditionally restrained emotional expression characteristic of academic discourse. The rare instances of exclamatory sentences occurred in the representation of the speech of the characters mentioned in the text. A specific feature of the popular scientific text is the frequent use of **explanations for terms and expressions** that the addresser considers complex (translations or simpler synonyms were offered in parentheses). Such explication of linguistic and cultural realities helped fill the thesaurus gaps of the reader, making the text more accessible and engaging. A distinctive feature of the popular scientific text was the presence of **metatextual fragments**. By metatext, we understand statements referring to the text itself. Typically, these were prospective explanations regarding the content of subsequent chapters, placed at the end of the previous chapter. There were also some retrospective metatextual references to earlier parts of the text. At the end of the study, **a model of the addresser and addressee** of the popular scientific text was proposed. The boundary between them lies in the size of their thesauruses (with the addresser's being significantly larger than the addressee's), as well as in their communication skills: the ability to implement a cooperative communication strategy helps the addresser convey a specialized text to a non-specialist. The addressee, in turn, needs the skill of communicative reception—the ability to assimilate unfamiliar material and expand their own thesaurus.

Key words: popular science discourse, strategy of communicative cooperation, lexical, grammatical, text-forming markers of addresser-addressee interaction.

Вступ. Вербальне спілкування на наукові теми можливе у двох різних комунікативних варіантах. В першому із них комунікація відбувається між фахівцями певної галузі наукових знань, і їхні тезауруси співпадають за обсягом і тематикою. До прикладу, учені в царині квантової фізики або генної інженерії добре розуміють один одного допоки їхнє спілкування проходить в межах відповідної тематики (маємо на увазі, що учений-фізик мало що зрозуміє у публікації з генної інженерії і навпаки: біолог не сприйме вузькопрофільне повідомлення з фізики). Зразки фахового спілкування спостерігаємо у письмовій формі в монографіях (одноосібного чи колективного авторства), дисертаціях, статтях в наукових часописах, тезах конференцій валідного рівня. Усна форма наукового спілкування — це доповіді на симпозіумах і конференціях, іноді дискусія підчас захистів дисертацій. В другому варіанті наукового спілкування беруть участь

комуніканти, чиї тезауруси значною мірою не співпадають за обсягом і тематичним наповненням. Письмові зразки цього бачимо у науково-популярних книжках, статтях, підручниках, курсах лекцій і методичних рекомендаціях. Усна реалізація такого спілкування відбувається у форматі лекцій для фахівців-початківців, публічних лекцій, семінарів/вебінарів і колоквиумів. Всі вони є «викладом сукупності наукових даних для нефахівців» (Загнітко, с.766).

Передбачувано, що комунікативна поведінка адресанта в таких двох різновидах спілкування (науковому VS науково-популярному) суттєво відрізняється одна від одної. Це залежить від стратегії, якої дотримується адресант у кожному із них. Як зазначає А. Загнітко: «*Стратегія* (грец. *stratēgia* ← — *stratos* — війська + *agx* веду) = оптимальна реалізація інтенцій мовця щодо досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування та гнучкості їхньої видозміни в конкретній ситуації» (Там само, с.774).

Мета даного дослідження полягає у встановленні і аналітичному описі комунікативної стратегії адресанта в науково-популярному дискурсі.

Ціллю є аналіз відповідного зразка такого дискурсу і виявлення лінгвотекстуальних маркерів авторської стратегії кооперації. Для реалізації такої мети були вирішені наступні **завдання**:

- проведено лінгвостилістичний аналіз тексту
- виокремлені лінгвальні маркери стратегії
- виокремлені текстуальні маркери стратегії
- описано їхні кількісно-якісні особливості
- запропоновано моделі образу автора і образу читача.

Методи, якими ми послуговувались під час дослідження, охоплюють традиційні методи спостереження, опису і кількісних підрахунків, лінгвістичному аналізу підлягали отримані маркери авторської стратегії, метод лінгвістичного і текстового аналізу, а також структурний метод побудови цілого тексту.

Матеріал дослідження: науково-популярне видання Harari Y. N. *Sapiens. A Brief History of Humankind*. Penguin Random House UK 2011. 498 p.

Результати і обговорення. Почнімо із уточнення типу комунікації (науково-популярний), який буде розглянуто. Сучасний тлумачний словник української мови пояснює значення *науковий* як прикметника від іменника *наука* [одна з форм суспільної свідомості, яка дає

об'єктивне відображення світу, система знань про закономірності розвитку природи й суспільства та способи впливу на навколишній світ] (СТС, с528). Це повністю відповідає тематиці розглянутого видання, воно присвячено питанню історичного розвитку людства і ролі людини як суспільно-біологічної істоти (*Sapiens*) (лат. *людина розумна*).

Тепер звернімося до визначення *популярний*. Словник пропонує таке визначення [загальнодоступний, зрозумілий всім за простою викладу], а також однокорінний іменник *популяризація* [(лат. *popularis* — народний, простий) виклад наукового або взагалі складного питання в загальнодоступній формі] (Там само, с.702).

Спробуємо з'ясувати, якою стратегією керується автор аналізованого твору. На наше переконання, такою є *кооперативна* стратегія, «суть якої полягає в можливості реалізації співрозмовниками (в нашому випадку автора і читача — І К.) власних думок, комунікативних намірів і водночас у зберіганні комунікативної рівноваги» (Загнітко, с.774). Автор-фахівець у теорії розвитку людства прагне залучити пересічного читача (нефахівця) до розгляду історії становлення земного всесвіту і ролі людини розумної у розвитку цього всесвіту. Хронологічні межі, в яких описуються ці процеси неосяжні.

На початку книги автор надає довідникову таблицю, що указує на ці межі. Таблиця містить 22 позиції і називається *The Timeline of History*. Її перша позиція маркується: 13.8 мільярдів років тому: *Поява матерії і енергії. Початок фізики. Формування атомів і молекул. Початок хімії*.

Лише на п'ятій позиції значиться: 2.5 мільйони років тому: *Люди (Humans) з'являються в Африці. Використання окремих знарядь*. На восьмій позиції читаємо 300,000 років тому: *Homo sapience з'являється в Африці*. Двадцята (остання хронологічно маркована) позиція така. 200 років тому: *Індустріальна революція. Сім'я і суспільні угруповання замінюються державою і ринком. Масоване винищення рослин і тварин*.

Передостання позиція цього переліку маркується: Теперішнє (The Present) *Люди виходять за межі планети Земля. Ядерна зброя загрожує виживанню людей. Організми все частіше підлаштовуються під розумні цілі, аніж через натуральний відбір*. І остання позиція маркована: Майбутнє: *Розумне налаштування стає базовим принципом життя? Перші неорганічні форми життя? Люди стають богами?*

Навіть побіжний огляд цього мегатекстового компонента книги свідчить про масштаб відтворюваної реальності, про яку говоритиме

автор із читачем, налаштовуючи його на інформаційний потенціал запропонованого твору.

Будь-яка письмова комунікація передбачає наявність двох учасників спілкування: адресанта і адресата. Їх наявність в тексті зазвичай імплікована, в науковій комунікації іноді зустрічаємо експлікацію фігури адресанта у оціночних або полемічних висловлювань на кшталт: *ми погоджуємося з позицією N* або навпаки: *наше трактування феномену A відрізняється від загальноприйнятого*. Вербальної експлікації фігури адресата (застосування займенників *ви, ваш*) не спостерігається.

Науково-популярний дискурс пропонує зовсім іншу картину. Виходячи із даних проаналізованого твору, самопрезентація адресанта через займенники *I, me* не дуже поширена (її відносна частотність Fr становить 0.11), автор використовує займенник *I* для пояснень окремих особливостей своєї комунікативної діяльності, наприклад, *I will often use the term "Sapiens" to denote members of the species Homo sapiens, while reserving the term "human" to refer to all members of the genus Homo* (p.6). Іноді займенник *I* використовується в ілюстративних фрагментах, де йдеться саме про автора, людину на ім'я Харарі: *Nowdays I can dash off an email, send it around the globe and receive a reply a minute later. I've saved all that trouble and time (of writing a paper letter and sending it by post), but do I live a more relaxed life?* (p.99).

Натомість інклюзивні *we, us, our, ourselves*, які об'єднують адресанта і адресата, надзвичайно популярні у викладі цього твору. Їхня сумарна відносна частотність **Fr =1.59**, що означає присутність цих займенників майже на кожній сторінці. Таким чином адресант залучає адресата у когнітивну обробку отриманого тексту. Наприклад, *Like it or not, we are members of a large and particularly noisy family called the great apes* (p.5), *Another singular human trait is that we walk upright on two legs* (10); *Social cooperation is our key for survival and reproduction* (p.26); *...the mistaken impression that all earlier species were merely older models of ourselves* (p.8); *While anthropological observations can help us understand some possibilities available to ancient foragers, the ancient horizons of possibilities was much broader, and most of it is hidden from our view* (p.51). Така активізація інклюзивних займенників *we, us, our, ourselves* свідчить про наукову складову використовуваної адресантом стратегії кооперації. Н. Семенюк і Ю. Паращук відзначають, що в науковому дискурсі «статусні відносини між комунікантами є рівноправними і статусно симетричними. Автор веде діалог з читачем як рівний з рів-

ним» (Семенюк, с.181). Цим наукова комунікація відрізняється від науково-популярної, в якій ці одиниці слугують іншим цілям. Вони передусім залучають читача до *спільної* діяльності із автором, запрошуючи читача до інтелектуальної співпраці.

Таким чином читач стає співучасником спостережень і умовиводів адресанта. При цьому варто зазначити, що займенники *you, your* на позначення адресата як такого значно рідше вживаються в тексті, але всі вони покликані активізувати комунікативний зв'язок між автором і читачем. Так, розмірковуючи про нематеріальність, примарність такого феномену як *фірма Peugeot*, на відміну від конкретного авта цієї марки, Харарі пише: *Peugeot is a fragment of our collective imagination. It exists as a legal entity. Just like you and me, it is bound by the laws of the countries in which it operates* (p.32), він порівнює юридичну установу — фірму автовиробника із собою і читачем як конструктами юридичної практики.

Інтимізуючи комунікацію зі своїм читачем, адресант напругу звертається до нього: *What do you really need to know in order to get by as a computer engineer, an insurance agent, a history teacher or a factory worker? You need to know a lot about your own tiny field of expertise, but for the vast majority of life's necessities you rely blindly on the help of other experts* (p.55).

Надзвичайно оригінальним є іронічне позначення адресата тексту наступним чином: *Presumably, everyone reading this book is a Homo sapiens — the sapiens (wise) of the genus Homo (man)* (p.5): іронія криється у вступному слові *Presumably* = *ймовірно*. Автор жартома допускає, що читачем його тексту може бути не розумна *sapiens (wise)* не людина *Homo (man)*. Як пише Ф. Бацевич, гумор і іронія є «комунікативними тактиками які виконують функцію способів здійснення стратегії мовлення...гумор, парадоксальні приклади допомагають створити невимушену атмосферу» (Бацевич, с.120). Зрозуміло що це є проявом популярної складової у феномені *науково-популярна комунікація*.

Дієвим засобом експлікації «невидимої» фігури читача є використання імперативних речень (їхня відносна частотність $Fr = 0.08$). Наказовий спосіб дієслова передбачає дію, яку має виконати той, до кого звертається мовець. Наприклад: ***Consider** the repeated appearance of childless elite, such as the Catholic priesthood, Buddhist monastic orders and Chinese eunuch bureaucracies* (p.37); ***Imagine** that 30,000 years ago one tribe defeated its neighbor and expelled it from coveted foraging grounds* (p.66).

Мовець може заборонити адресату виконувати певну дію: ***Don't believe** tree-huggers who claim that our ancestors lived in harmony with nature*

(р.82). Іноді автор застосовує імперативну конструкцію, що об'єднує адресанта і адресата у спільній дії: *Let's take another example from our own time* (р.99). Наукове дослідження розмовної і письмової англійської мови під редакцією Дугласа Байбера стверджує: «Конструкції *let's* зазвичай використовуються для позначення *спільної дії* мовця та слухача, (в нашому випадку адресанта і адресата — І. К.) іноді вони набувають квазіімплікативного значення другої особи, пропонуючи дію, яку явно має намір виконати слухач» (Biber. p.1117). В нашому випадку конструкція *let's* стосується першого варіанта імплікації — адресант явно пропонує сумісну дію обох учасників комунікації.

Як бачимо, синтаксис може бути дієвим засобом встановлення адресантом комунікативного контакту із адресатом. Ще більш дієвим і частотним засобом залучення адресата у мисленнєву обробку наданого йому контенту повідомлення слугують питальні речення. Їхня відносна частотність в науково-популярному тексті, що досліджується, становить $Fr = 0.62$, що у більш ніж у вісім з половиною разів перевищує відносну частотність імперативних речень.

Як пише Ю. Карпенко, реченню як мовній одиниці притаманні п'ять категорій: синтаксичного часу, синтаксичного способу, об'єктивної модальності і суб'єктивної модальності, а також категорія предикативності. Одним із модальних значень категорії об'єктивної модальності вважається питальність (Карпенко, с.309). На наш погляд питальність це надзвичайно активна, навіть агресивна модальність. Адже вона спонукає адресата до активної мисленнєвої реакції на надісланий йому запит. Це, можливо, і провокує автора науково-популярного повідомлення до реалізації взаємозв'язку із своїм читачем у такий спосіб.

Починаючи нову тему у своїй розповіді про розвиток людства, автор провокує читача питанням: *Homo sapiens landed in Arabia, most of Eurasia was already settled by other humans. What happened to them?* (15); *Even if a particularly fertile valley could feed archaic Sapiens, there was no way that so many strangers could live together. How could they agree who should be leader, who should hunt where, or who should mate with whom?* (р.27). Після цілої низки інтригуючих запитань читач розуміє всю складність ситуації, яку згодом йому роз'яснює автор.

Чарльз Дарвін ще в кінці XIX ст. стверджував наступне: «Ще до появи найпростіших видів мовлення розумові здібності найдавніших предків людини були у багато разів вищими, ніж у будь-якого виду

мавп» (Darwin. p.57). Проте точний час і першопричини виникнення людської мови досі не є беззаперечно встановленими. Отже автор досліджуваного тексту і сам губиться у здогадках і визнає свою неспроможність відповісти на сформульоване питання: *The appearance of new ways of thinking and communicating, between 70,000 and 30,000 years ago, constitutes the Cognitive Revolution. What caused it? We're not sure* (p.23). Подібна тактика ведення дискурсу активізує мислення читача, пропонуючи йому взяти участь у розв'язанні цієї загадки.

Загадковість і неможливість достеменно зрозуміти життя віддалених предків неодноразово визнається автором через низку запитань, що не отримують відповіді, але провокують до власних роздумів. Так, наприклад автор стверджує про надзвичайну важливість волоських горіхів у культурі Sapiens, але не розуміє, в чому полягала їхня цінність: *Did they consider walnuts a delicacy or a human staple? Did they believe that walnut trees were inhabited by spirits? Did they find walnut leaves pretty? If a forager boy wanted to take a forager girl to a romantic spot, did the shade of a walnut tree suffice? The world of thought, believe and feeling is by definition far more difficult to decipher* (p.60).

Харарі доходить висновку, що попри існування численних питань, на які (поки що?) немає відповідей, їх варто ставити: *Yet it is vital to ask questions for which no answers are available, otherwise we might be tempted to dismiss 60,000 of 70,000 years of human history with the excuse that "the people who lived back then did nothing of importance"* (p.69).

Доречним прикладом використання питальних речень для провокування читачьких роздумів може бути фрагмент із книги британських дослідників МакМюррея і Вассермана «Різноманітність мов, різноманітність навчання». Автори запитують «Що таке мова?» І пропонують таку відповідь «це поведінка..., яка розвивається... у культурі... яка розвивається» (пунктуація оригіналу) = (*What is Language? It is behaviour... that develops...in culture,...that develops*) (McMurray. p.460). Парцеляція відповіді на поставлене запитання імітує процес роздумів на поставлене питання. Це, безсумнівно, активує мисленнєву діяльність адресата, який слідує за вербалізацією мислення адресанта. Сформульована теза про тяглий у часі процес становлення людської мови перегукується із думкою Н. Еванс і Ст.Левінсона, які стверджують, що варто вважати людську мову біо-культурним гібридом, продуктом культурної коеволюції протягом останніх 400 000 років = (*a bio-cultural hybrid, a product of co-evolution over the past 400 000 years*) (Evans, Levinson, p.32).

Повертаючись до теми синтаксичних маркерів адресантної стратегії кооперації, згадаємо про окличні речення. Їхня відносна частотність невелика $Fr = 0.08$. Тобто емоційна забарвленість тексту, спрямована на відповідну реакцію адресата, нечасто використовується в науково-популярному дискурсі. Вважаємо, що це є проявом його суто наукової складової, яка має тенденцію до логічного, доказового, але в меншому ступені емоційного викладу матеріалу.

Окличні речення зустрічаємо у презентації думок або вигуків діючих осіб, про які йдеться у повісткуванні. Наприклад, автор розмірковує про причини, з яких наші предки могли вирішувати стратегії обробки землі і збільшення посівів пшениці. Незважаючи на збільшення трудових зусиль землероб сподівався на збільшення врожаїв, помилково не беручи до уваги негативні наслідки — збільшення народжуваності, а отже збільшення кількості дітей у родині, яких треба буде годувати: *“Yes, we will have to work harder. But **the harvest will be so bountiful!** Our children will never go to sleep hungry”....But people did not foresee that the number of children would increase, meaning that the extra wheat would have to be shared between more children* (p.97). Люди могли окликами попереджати про небезпеку: *many human species could say, “**Careful! A lion!**”* (p.27).

В тексті фіксуємо поодинокі випадки авторського вираження емоції через окличне речення: описуючи рештки стародавніх поховань, автор зазначає, що одяг небіжчиків-дітей був прикрашений численними бусинами із слонової кістки, на виготовлення яких потрібно було витратити 7,500 годин роботи: *...fashioning the 10,000 ivory beads that covered the two children required **some 7,500 hours of delicate work, well over three years of labour by the experienced artisan!*** (p.63).

Розмірковуючи про рівень жорстокості серед мешканців давніх сільськогосподарських поселень, позбавлених політичних структур, автор наводить статистичні данні про рівень насильницьких смертей і зазначає: *In Ecuador, perhaps **50 per cent of adult Waoranis meet a violent death at the hands of another human!*** (p.93).

Як вже зазначалось на початках роботи, текст, який підлягає нашому теперішньому вивченню, є зразком науково-популярного дискурсу, в якому беруть участь нерівноправні (за обсягом своїх знань) комуніканти. Обсяг знань адресата зазвичай є меншим порівняно із адресантним. Це спонукає адресанта запобігти можливим непорозумінням, спричиненими недостатнім тезаурусом адресата.

Зокрема таким вельми економним заходами заповнення передбачуваної лакуни в знаннях читача, є авторське дублювання незрозумілого (з його точки зору) слова, або фрази, даючи його переклад, або спрощений синонім і супровідні зразки вживання. Наприклад, *Species that evoked from a common ancestor are bunched together the heading “genus” (plural genera). Lions, tigers leopards and jaguars are different species within the genus Panthera* (p.5); *In the US, the technical term for a limited liability company is a “corporation”, which is ironic, because the term derives from “corpus” (“body” in Latin) — the one thing these corporations lack. Despite their having no real bodies, the American legal system treats corporations as legal persons, as if they were flesh-and-blood human beings* (p.33).

Поясненню можуть підлягати цілі фрази. Автор наводить приклад із процедури католицького богослужіння, підчас якого священник вимовляє певну фразу, після чого звичайний хліб і вино для вірян перетворюються на тіло і кров Христа: *The priest exclaimed, “Hoc est corpus meum!” (Latin for “This is my body!”) and hocus pocus — the bread turned into Christ’s flesh* (p.34).

Ведучи мову про «приручення» пшениці людиною, Харарі жартома перевертає цю фразу догори дригом: *We did not domesticate wheat. It domesticated us. The word “domesticate” comes from the Latin “domus”. Which means “house”. Who’s the living being in the house? Not the wheat. It’s Sapiens* (p.91).

В деяких випадках, навпаки, автор розраховує на певні тезаурусні запаси адресанта, перш за все англомовного, який обізнаний із англійським фольклором, дитячими віршиками, тощо. Для неангломовного адресанта такі фрагменти потребуватимуть окремих пояснень. Наприклад, розмірковуючи про процес одомашнення овець і баранів, Харарі сповіщає, що відбувався процес селекції — люди забивали найагресивніших баранів (щоб не було бійок) і найдопитливіших овець (щоб не тікали з отари), залишаючи найбільш смиренних особин. *With each passing generation, the sheep became fatter, more submissive and less curious. Voila! Mary had a little lamb and everywhere that Mary went the lamb was sure to go* (p.103). Віршик про Мери, у якій було ягня, що завжди слідувало за нею, відомий будь-якій англомовній дитині із ранніх років життя. Так, будь-якій українській дитині змалечку відома приказка-гра «Сорока-воровка кашку варила, діток кормила...». В аналізованій ситуації яскраво проявляються межі адресатного тезаурусу — не тільки верхні, а й нижні його кордони. Не знаючи цього

віршика, неангломовний читач може помилково трактувати цитату із дитячої поезії як висловлювання, що належить авторові і продовжує його міркування стосовно одомашнення овець.

Категорія зв'язності тесту у єдине комунікативне ціле теж підпорядковується стратегії кооперації між адресантом і адресатом. Дієвим проявом такої кооперації є застосування адресантом метатекстових посилань, які орієнтують читача у тому, як буде розвиватися наступний виклад. Під метатекстом розуміємо фразу, іноді невеликий абзац, предметом розмови в якому є орієнтація на побудову самого тексту як такого. Частіше за все це проспективне висловлювання про подальший розвиток теми: ***As we shall shortly see, we Sapien have good reasons to repress the memory of our siblings*** (p.9). Рідше зустрічаємо ретроспективне висловлювання, яке нагадує читачеві про те, про що вже йшлося у повіствуванні: ***In the previous chapter we saw....*** (p.22).

Цікаво, що перший із зареєстрованих випадків метатекстового фрагменту одразу відсилає читача до заключного розділу книги: ***As we shall see in the last chapter of the book, in the not-so-distant future we might again have to contend with non-sapiens humans*** (p.6). Тобто адресант, тільки-но розпочинаючи повіствування, одразу ж вибудовує смислову дугу між початком тексту і його завершенням, експлікуючи його смисловий каркас.

У більшості випадків проспективні фрагменти фіксуємо наприкінці попереднього розділу, де їхня ціль — зорієнтувати читача, про що саме піде мова у наступному розділі: ***The next chapter takes a peek behind the curtains of the ages, examining what life was in the millennia separating the Cognitive Revolution from the Agricultural Revolution*** (p.44). Іноді така інформація міститься не безпосередньо наприкінці розділу, а за кілька сторінок до нього: ***As we shall see in the next chapter, Sapiens were already very different from Neanderthals*** (p.18). Подібні метакомунікативні «скрепи», як гачки, реалізують цілісність тексту, попри його подільність на багато розділів і підрозділів. Помічено, що найбільша активність застосування таких фрагментів спостерігається в першій половині книги. По ходу розвитку повіствування їхня кількість зменшується.

Останній із зареєстрованих метатекстових фрагментів відсилає не до одного, а до решти розділів книги (таких нараховуємо 6): ***The following chapters analyse its (the feedback loop between science, empire and capital) working. First we'll look at how the twin turbines of science and empire***

were latched to one another, and then how both were hitched up to the money pump of capitalism (p.306). Загалом нараховуємо 12 метатекстових фрагментів у цілому тексті. Вони слугують маркерами зв'язності всього викладу у єдине цілісне комунікативне утворення, що експлікує комунікативний процес передачі інформації від адресанта до адресата.

Як стверджують когнітивісти Гіраертс і Кукенс, «мова є сховищем світових знань, структурованою колекцією семантичних категорій, що дозволяють отримувати новий досвід і зберігати старий»: (= “the position of cognitive linguistics sees language as a repository of world knowledge, as a structured collection of semantic categories that allow new experiences and preservation of the old”) (Geeraerts, (p. 4). Проаналізований науково-популярний твір Ю. Харарі *Sapiens. A Brief History of Humankind* наочно ілюструє цю тезу.

Завершуючи наші міркування стосовно досліджуваного тексту, отримуємо підстави змалювати портрети комунікантів. Адресант і адресат цього науково-популярного видання різняться між собою перш за все обсягом тезаурусів, якими вони володіють. **Адресант** є фахівцем в обраній тематиці — історії людства і ролі Homo sapiens (Людини розумної) у розвитку всесвіту, перш за все в межах планети Земля. Крім того адресант є вмілим комунікантом у спілкуванні із непрофесійним (у цій галузі) читачем. Використовуючи цілу низку прийомів, він реалізує комунікативну стратегію кооперації для передачі великого обсягу інформації у доступній для непрофесіонала формі.

Адресат володіючи значно меншим обсягом тезаурусних знань, отримує можливість розширити свій світогляд, краще уявити етапи становлення життя на планеті Земля, і передусім, побачити шлях становлення людини від біологічної істоти до мислячого суб'єкта. За умови успішної комунікації адресат значно розширює межі власного тезаурусу. Читач отримує узагальнену картину біологічного і соціокультурного виміру існування людства на планеті і усвідомлює багатокрокові етапи формування людини як мислячої істоти, здатної зокрема і до комунікативної діяльності, яка зберігає накопичені знання і надає можливості поповнювати наявний багаж інформації новими фактами і спостереженнями.

Висновки. Аналіз науково-популярного твору Ю Харарі *Sapiens. A Brief History of Humankind* дозволив описати провідну комунікативну стратегію, використану автором твору. Це стратегія кооперації. Відправною точкою його комунікативної діяльності є теза про різні за-

паси тезаурусів адресанта і адресата. Спостереження за лінгвальними, текстуальними маркерами стратегії кооперації, їхніми кількісними показниками дозволили дійти висновку, що автор створив цілісний текст, що успішно доносить нефаховому читачеві всі тонкощі обговорюваної тематики — історичний розвиток планети Земля, поява життєвих форм, їхній розвиток, а також поява людства як біологічного виду і його різновидів (homo). Головною темою є роль людини мислячої, як суспільно-біологічної істоти (Homo Sapiens). В проведеному дослідженні були виокремлені і проаналізовані засоби реалізації адресантом своєї стратегії кооперативного дискурсу: лексичні, граматичні (синтаксичні) і текстотвірні. Запропоновані узагальнені моделі адресанта і адресата науково-популярного дискурсу.

Список літератури

- Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: ВЦ «Академія», 2004. 342 с.
- Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. 2-ге видання, стереотипне. К.: 2009, ВЦ «Академія», 342 с.
- Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації/О. А. Семенюк, В. Ю Парашук. К.: ВЦ «Академія», 2010, 240 с.
- Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: ТВОРИ, 2020, 920 с.
- Сучасний тлумачний словник української мови : 100 000 слів/ за за.ред. В. В. Дубічинського. Харків: ВД «Школа», 2011, 1008 с.
- Biber D., Johansson S., Leech G., Conrad S., Finegan E. Longman Grammar of Spoken and Written English. Pearson Education limited. Harlow, 1999, 1204 p.
- Darwin, Ch. The Descent of Man and Selection in Relation to Sex. John Murray, 1971.
- Evans, N., Levinson, St. The Myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. Behavioral and Brain Sciences, 32, 2009, 429–492. DOI:10.1017/S0140525X0999094X
- Geeraerts, D., Cuyckens, H. *Introducing Cognitive Linguistics. The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. 2012, OUPDOI:10.1093/oxfordhb/9780199738632.013.0001
- McMurray, B., Wasserman, E. Variability in languages, variability in learning. Cambridge University Press. 2009.

References

- Batsevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikativnoi linhvistyky* [Fundamentals of communicative linguistics]. Kyiv: VTs "Akademiia".
- Karpenko, Yu. O. (2009). *Vstup do movoznavstva* (2-he vyd., stereot. vyd.) [Introduction to linguistics (2nd ed., stereotype edition)]. Kyiv: VTs "Akademiia".

- Semeniuk, O. A., & Parashchuk, V. Yu. (2010). *Osnovy teorii movnoi komunikatsii* [Fundamentals of the theory of language communication]. Kyiv: VTs "Akademiia".
- Zahnitko, A. (2020). *Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk* [Modern linguistic dictionary]. Vinnytsia: TVORY.
- Dubichinskyi, V. V. (Red.). (2011). *Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy: 100 000 sliv* [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language: 100,000 words]. Kharkiv: VD "Shkola".
- Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Darwin, C. (1971). *The descent of man and selection in relation to sex*. London: John Murray.
- Evans, N., & Levinson, S. (2009). The myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. *Behavioral and Brain Sciences*, 32(5), 429–492. <https://doi.org/10.1017/S0140525X0999094X>
- Geeraerts, D., & Cuyckens, H. (2012). Introducing cognitive linguistics. In D. Geeraerts & H. Cuyckens (Eds.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics* (Chap. 1). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199738632.013.0001>
- McMurray, B., & Wasserman, E. (2009). *Variability in languages, variability in learning*. Cambridge: Cambridge University Press.

Стаття надійшла до редакції 02.05.2025 року